

М.В. Григорчук
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

Проблеми розуміння конституційних гарантій щодо об'єктивного та справедливого захисту прав та законних інтересів суб'єктів права

У статті проаналізовано питання щодо порядку й умов реалізації правових гарантій, що стосуються забезпечення об'єктивного і справедливого захисту судом прав та законних інтересів суб'єктів права. Наведено докази, що належний рівень гарантованого дотримання прав і захист охоронюваних законом інтересів суб'єктів права можливий лише за умови якісного і неупередженого розгляду судами загальної юрисдикції заявлених спорів.

Ключові слова: правові гарантії, суд, судовий процес, суб'єкт права, конституційний порядок.

М.В. Григорчук
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственного-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

Проблемы понимания конституционных гарантий объективной и справедливой защиты прав и законных интересов субъектов права

В статье проанализированы вопросы порядка и условий реализации правовых гарантий, которые касаются объективной и справедливой защиты судом прав и законных интересов субъектов права. Доказывается, что надлежащий уровень обеспечения соблюдения прав и защита законных интересов субъектов права возможны только при условии качественного и непредвзятого рассмотрения судами общей юрисдикции заявленных споров.

Ключевые слова: правовые гарантии, суд, судебный процесс, субъект права, конституционный порядок.

M.V. Hryhorchuk
candidate of sciences (law),
docent of the department of public law disciplines
«KROK» University

Problems of defining constitutional guarantees for objective and justice protection of rights and law interests of subjects of the right

The article analyzes the issues of the procedure and conditions for the implementation of legal

guarantees that relate to the objective and fair protection by the court of the rights and legitimate interests of subjects of law. It is proved that the proper level of enforcement of rights and protection of legal interests of subjects of law are possible only if the courts of general jurisdiction give qualitative and unbiased consideration of the disputes.

Key words: legal guarantees, court litigation, subject of law, constitutional order.

Постановка проблеми

Підґрунтям світового правопорядку в галузі прав людини стала прийнята 10 грудня 1948 року на засіданні Генеральної Асамблеї ООН Загальна декларація прав людини [1]. Положення Декларації отримали подальший розвиток у багатьох міжнародних договорах і документах. Так, 4 листопада 1950 року прийнято Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини (Римську конвенцію). 16 грудня 1966 року Генеральна Асамблея ООН прийняла два важливих документи щодо прав людини: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Зазначені документи є обов'язковими для всіх держав, що їх ратифікували, в тому числі й для України [2].

Передбачені Конституцією України права, свободи та обов'язки є правилами прямої дії. Це означає, що особа, права і свободи якої порушені, може звернутися із позовом до суду, посилаючись на відповідну норму Конституції України. Відсутність закону з цього питання аж ніяк не є підставою для відмови у прийнятті відповідного позову для його розгляду у судовому порядку [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження питань, пов'язаних з реалізацією правових гарантій щодо об'єктивного і справедливого захисту судом прав та законних інтересів суб'єктів права, не втрачало актуальності серед вітчизняних вчених упродовж усього часу існування незалежної України. Значний внесок у розвиток цих проблем здійснили в своєму науковому доробку Білозьоров Є.В., Варфоломеев В.В., Знаменський Г.Л., Мамутов В.К., Притика Д.М., Прокопенко О.Б., Хахулін К.С. та інші.

Означені питання порушувалися за-

рубіжними вченими-правниками, серед яких, окрім інших, Грибанов В.П., Губанов В.А., Вершинін А.П., Колесов П.П., Рабцевич О.І.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проведений аналіз рівня вітчизняного законотворення показує, що дії законодавців практично завжди відставали від потреб економіки, а загальнодержавні та господарські процеси в Україні врегульовувалися не достатньо дієвими і не своєчасними точковими впливами. Аналогічна ситуація зберігається до теперішнього часу з тими лише відмінностями, що не надто відчутні зміни в економічній сфері зумовлені виконанням вимог світової та європейської спільноти як умови, за якої відбувається доступ українських товарів на міжнародні ринки та отримання закордонних кредитів.

У той же час залишаються недостатньо захищеними з боку держави більшість учасників як економічних відносин, так і інших суб'єктів права, котрі з різних причин допустили послаблення контролю за провадженням і дисципліною під час здійснення різномірних побутових та господарських операцій.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розв'язання проблем, пов'язаних із практичним застосуванням конституційних гарантій, спрямованих на захист легітимної діяльності суб'єктів права, а також дослідження порядку й умов реалізації правових гарантій щодо забезпечення об'єктивного і справедливого захисту судом їхніх прав та охоронюваних законом інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування системи цивільного і господарського права в Україні відбувався

поряд із розвитком в українському законодавстві основних інститутів у галузі забезпечення неухильного дотримання прав людини і громадянина. Цей процес ґрунтувався на впровадженні конституційного правопорядку в сферу суспільних правовідносин на основі гарантованих державою засадах щодо забезпечення дотримання прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права.

Положеннями Конституції України, зокрема статтею 3, передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4].

Отже, нормативним підґрунтям для комплексного застосування системи заходів щодо надання правових гарантій суб'єктам права під час розв'язання судами загальної юрисдикції заявлених спорів виступає Конституція України, Цивільний, Цивільний процесуальний, Господарський, Господарський процесуальний кодекси України, а також Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Разом із тим, проблеми, пов'язані з утвердженням правових гарантій щодо об'єктивного і справедливого захисту судами прав та законних інтересів суб'єктів права набули подальшого розвитку в «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» (схвалено Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006) [5].

Проведений аналіз положень даної Концепції засвідчує виникнення необґрунтованих і відверто шкідливих тенденцій, спрямованих на нівелювання значення господарського права і господарського процесу в Україні.

У ході розвитку і поглиблення правових гарантій щодо об'єктивного і неупередженого судового розгляду, наприклад, господарським судом спорів, що підлягають вирішенню в межах господарського судочинства, в даному документі анонсо-

вано курс держави на утвердження європейських стандартів на засадах верховенства права і забезпечення особі права на справедливий суд.

Водночас потрібно звернути увагу на те, що на рівні держави започаткована тенденція щодо некоректного поєднання прикладного значення господарського і цивільного права. Цей висновок підтверджується положенням про те, що господарські суди нібито розглядають спори за правилами, що не відповідають сучасним тенденціям розвитку цивільного судочинства.

Дане судження не може сприйматися як чиста суб'єктивна критика, оскільки вміщування господарського законодавства в межі цивільного права призведе до необґрунтованої відмови від тих специфічних особливостей господарського процесу, на які вказував свого часу Д.М. Притика.

На думку вченого, господарсько-судова форма захисту суб'єктивних прав, незважаючи на схожість із загальносудовою формою захисту цивільних прав істотно відрізняється від останньої: встановлена законом для господарського суду форма діяльності найбільш пристосована для розгляду і вирішення господарських спорів, повною мірою враховуючи вплив господарського суду на економіку України [6].

Отже, як зазначає науковець, господарсько-судова форма захисту суб'єктивних прав має певну схожість із загальносудовою формою захисту цивільних прав. Водночас необхідно вбачати істотну відмінність між вказаними судовими формами захисту, яка полягає у тому, що для господарського суду пріоритетним завданням виступає захист економіки України.

У загальному контексті заходів щодо розвитку правосуддя в Україні необхідно наголосити на наявності уніфікованих принципів, шляхом впровадження яких відбувається практичне втілення в життя правових гарантій щодо об'єктивного і справедливого захисту судами прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права. Все сказане вище об'єднане загальною метою подальшого розвитку правосуддя на засадах реального утвердження верховенства права у суспільстві і забез-

печення кожному права на справедливий судовий розгляд в утвореному відповідно до закону незалежному і неупередженому суді.

Згідно з положеннями Концепції подальший розвиток правосуддя в Україні, в тому числі господарського, передбачено здійснювати шляхом забезпечення: доступності правосуддя; справедливої судової процедури; незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів; юридичної визначеності, однаковості судової практики і відкритості судових рішень; ефективності судового захисту.

Так, наприклад, принцип вільного доступу до правосуддя, на думку авторів Концепції, передбачає обов'язок судів не відмовляти у розгляді справ компетентної юрисдикції з метою захисту порушеного права, свобод та інтересів особи, територіально зручне місцезнаходження судів, наявність достатньої кількості судів і суддів на території України.

Відтак, даним нововведенням допущено некоректне спрощення положень процесуальних кодексів України, оскільки цими законами встановлено вимоги до оформлення звернень до суду.

Так, на обґрунтування висловленого вище судження зазначимо, що статтею 54 Господарського процесуального кодексу України визначено форму і зміст позовної заяви, яка повинна бути підписана повноважною посадовою особою позивача або його представником, прокурором, громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності або його представником. [7].

Аналогічна ситуація виявляється при застосуванні положень статті 57 ГПК, якою встановлено перелік документів, які обов'язково повинні додаватися до позовної заяви.

Отже, ведучи розмову про спрощення доступу до правосуддя, видається відверто шкідливим, наприклад, ігнорування положень Господарського процесуального Кодексу України.

Наступним дискусійним положенням цього пункту Концепції є вимога щодо забезпечення права на звернення до територіально зручного для заявника місцезнахо-

дження суду. Таке зобов'язання суперечить положенням Цивільного, Кримінального, Господарського процесуальних кодексів, оскільки ним порушуються вимоги щодо територіальної підсудності справ згідно з юрисдикцією судів.

Так, статтею 15 ГПК (Територіальна підсудність справ господарському суду) представлено вимогу, що певна категорія справ розглядається господарським судом за місцезнаходженням зобов'язаної сторони, інші справи – за місцезнаходженням відповідача. Існує категорія господарських спорів, місце розгляду яких має право обирати позивач.

Статтею 16 ГПК передбачено виключну підсудність справ, згідно з якою встановлено порядок і суди, які повинні розглядати господарські спори певних категорій. До таких справ віднесено спори, що виникають з договору перевезення, в яких одним з відповідачів є орган транспорту (розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу); справи про арешт судна, що здійснюються для забезпечення морської вимоги (розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно, або порту реєстрації судна); справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном (розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна) тощо.

Отже, як видно з приведених вище норм чинного Господарського процесуального кодексу України, виконання судами вимог щодо заборони відмовляти у розгляді справ компетентної юрисдикції з метою захисту порушеного права, свобод та інтересів особи, а також щодо забезпечення зазначеної в Концепції територіальної зручності місцезнаходження судів, вступає в суперечність із приведеними вище положеннями Кодексу.

Окремими принципами, якими забезпечуються правові гарантії щодо об'єктивного і справедливого захисту судами прав і законних інтересів суб'єктів права, виділяються незалежність, безсторонність та

професіоналізм суддів, юридична визначеність, однаковість судової практики і відкритість судових рішень, а також ефективність судового захисту.

Дотримуючись загальної концепції конституційних гарантій щодо захисту суб'єктивного права учасників правовідносин, можна з упевненістю екстраполювати загальні підходи до врегулювання цієї проблеми з урахуванням юрисдикційної компетенції судів. Отже, згідно з загальними тенденціями правила судової процедури мають слугувати ухваленню судами правосудного рішення у справах щодо розв'язання спорів будь-якого юрисдикційного спрямування, а також забезпечувати рівні гарантії учасникам процесу щодо судового захисту їхніх прав.

Вітчизняне судочинство виступає найбільш дієвим інститутом, на який покладено обов'язок щодо забезпечення верховенства права як у сфері суспільної діяльності, так і сфері господарювання і має ґрунтуватись, зокрема, на таких загальних принципах, які впливають з положень Конституції України і отримують свій розвиток в інших законних і підзаконних актах. До таких принципів необхідно віднести низку положень, які є універсальними для всіх суддівських юрисдикцій. Ними виступають принцип законності, забезпечення рівності учасників процесу, право вільно розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору (принцип диспозитивності), принцип змагальності, своєчасності й оперативності, принцип гласності, принцип публічності (відкритості), принцип дотримання державою зобов'язань щодо ефективного і своєчасного виконання судових рішень під контролем з боку суду [8].

Разом з тим, викликає сумнів позиція суб'єктів законодавчого процесу щодо нівелювання в Концепції відмінностей між господарським і цивільним процесами. На думку розробників Концепції, необхідно поступово наблизити, а потім і взагалі поєднати в одному кодексі норми цивільного і господарського процесів, оскільки між ними немає суттєвих відмінностей, зумовлених специфікою судочинства.

Відтак, судовий розгляд господарського спору має на меті розв'язання не тільки господарської проблеми як такої. Завданням господарського процесу виступає справедливе і об'єктивне виконання господарським судом конституційних норм щодо верховенства права і утвердження законності у сфері господарської діяльності.

У цьому зв'язку доцільно дослухатися до точки зору Рабцевича О., який зазначив, що, з одного боку, дотримання права на справедливий судовий розгляд є гарантією захисту будь-якого іншого права, а з другого – однією з передумов утвердження судової влади як повноцінного механізму захисту прав і свобод людини [9].

Дане положення особливо актуальне в сучасних українських економічних реаліях, оскільки питання забезпечення правових гарантій для суб'єктів права щодо справедливого і неупередженого розв'язання судами спорів, що належать до їхньої компетенції, повністю залежить від ступеню самостійності і незалежності суду від політичних і владних протиправних впливів. Саме з цих причин надто важливим є коректно розуміти сутність поняття «справедливість» як загальноправової категорії, а також визначити роль і місце права на справедливий судовий розгляд у системі судочинства як гарантії дотримання конституційних положень.

З огляду на обсяг закладеного значення, поняття «справедливість» означає правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-небудь, чого-небудь, людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [10].

З огляду на право, її потрібно розуміти як стандарт поведінки людей в їхньому співіснуванні та взаємодії; беззаперечна правова цінність, яка набуває рис універсальності; критерій оцінювання чинного позитивного права та інструмент легітимації права й правових інститутів; критерій, який використовується при розподілі соціальних благ [11].

Якщо йдеться про роль держави як неупередженого арбітра при розгляді, напри-

клад, господарських спорів, то неодмінно постає питання правових гарантій щодо повномірнього дотримання положень законодавства. Так, конституційною нормою є зобов'язання держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Більше того, в Конституції України проголошено відсутність преференцій для будь-якого носія права власності, оскільки усі суб'єкти права власності згідно з положеннями статті 13 рівні перед законом.

Дана конституційна норма знайшла відображення в Господарському процесуальному кодексі України, згідно з положеннями статті 4-2 якого правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом [7].

Згідно з положеннями статті 7 (Право на справедливий суд) Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону [12].

Забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання і їхня рівність перед законом об'єднуються загальним завданням для реалізації державою, яке отримало узагальнене поняття у вигляді соціальної спрямованості економіки.

Положеннями статті 9 (Рівність перед законом і судом) Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [12] проголошено, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Найбільш вираженим елементом цієї правової гарантії щодо об'єктивного і справедливого захисту права чи охоронюваного законом інтересу можна вважати той факт, що державою на суди покладено обов'язок створити сторонам та іншим

особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства.

На доповнення сказаного вище доцільно дослухатися думки В.П. Грибанова, який вважає, що суб'єктивне право, яке надане особі, але не забезпечене від його порушення необхідними засобами захисту, є лише декларативним правом [13].

Держава гарантує суб'єктам права дотримання їхніх законних прав і відновлення порушених прав шляхом прийняття від свого імені рішень і постанов, які є обов'язковими до виконання на усій території України. Ця вимога прописана в статтях Цивільного процесуального і Господарського процесуального кодексів, де закладено механізм відповідальності за невиконання вимог рішень, ухвал і постанов господарських судів.

Висновки

Головним результатом діяльності вітчизняного судочинства є утвердження серед учасників різних сфер правовідносин переконання в тому, що судовий спір буде вирішено на основі встановлених Конституцією і законами України принципів справедливості і верховенства права.

У той же час необхідно брати до уваги той факт, що неодмінним атрибутом усього складного державно-владного механізму, спрямованого на утвердження правових гарантій щодо забезпечення захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права, є державно-правові установки, якими досягається дотримання гарантованого Конституцією порядку, заснованого на об'єктивному і справедливому виконанні судовими органами наданих їм повноважень щодо відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного суб'єктивного права чи інтересу учасників правовідносин.

Література

1. Загальна декларація прав людини. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/>.

3. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. – 252 с., *Савенко М.* Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. – 1999. – № 2. – С. 3–9.
4. Конституція України Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (схвалено Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>].
6. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Д.М. Притика ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 26 с.
7. Господарський процесуальний кодекс України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
8. Принципи господарського судочинства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ifreestore.net/2296/8/>.
9. Рабцевич О.И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование. – М., 2005. – С. 89.
10. Словник української мови (Академічний тлумачний словник). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/spravedlyvistj>.
11. Прокопенко О.Б. Проблеми становлення справедливої судової влади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>.
12. Про судоустрій і статус суддів. Закон України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
13. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав: монография / В.П. Грибанов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 204 с.